

I.

Fyrir mörgum árum — það var sumarið 1908 — heimsótti jeg einu sinni skáldið H. G. Wells, sem var þá þegar orðinn einn af frægustu rithöfundum á enska tungu. Var heimili hans eitt af þeim þegurstu sem jeg hef sjóð, ríkmannlegt var það og vel greinilegt, að árstekjur húsbóndans myndu skilfa tegum þúsunda eigi allfáum, en það sem mér fanst meira um, var þó sá svipur yfir öllu, sem andurinn einn nægir ekki til að skapa. Var það auðsjeð, að Mr. Wells mundi vera maður vel kveantur, því að það er, eins og kunnugt er, einkum konan sem svipinn setur á heimilið. Einnig úti við var fagurt um að lífast. Wells átti þá heima suður við Ermarsund; var þar víðsýnt mjög yfir eina af fjölförmostu skipaleiðum heims, og fanst mér vel við eiga, að hið mikla víðsæisskáld ætti heima á slíkum stað.

II.

H. G. Wells varð sjötugur í haust sem leið og var hans þá minnst í blöðum og útvarpi um alla jörð sem eins af mestu rit-snillingum samtíðarinnar. Eru það ótrúleg ósköp sem hann hefir ritað, og mun þar koma nokkuð til greina hið góða heimili, en einnig það hvernig hann er ættaður; bæði faðir hans og afi höfðu verið útiverumenn miklir, hafði annar þeirra knáðsþyrnu að atvinnu, en hinn garðyrkju. Mér varð, þegar jeg sá við hverjig ástæður hið

enska skáld lifði, hugsað til tveggja annara ágættra snillinga. I. P. Jacobsens, sem er einn sá maður er af mestri snilld hefir ritað danska tungu, og Jónasar Hallgrímssonar, Edvard Brandes hefir í merkilegri bók um Jacobsen lýst íbúð hins mikla þegurðardýrkanda, og væri það oflof, að segja, að hún hefði verið skrautlaus. En á Jónas, sem ef til vill átti ekki sinn líka meðal samtíðarmanna sína, þarf varla að minnst í sambandi við heimili; og af brjefi hans til Jóns Sigurðssonar má sjá, að hann átti stundum ekki fyrir einföldustu máltíð matar. Enskar ástæður eru ekki allitíð rífllegri heldur en þær sem himn íslenski og jafnvel himn danski snillingur áttu við að búa, en því verður heldur ekki neitað, að Wells hefir í besta lagi notfært sjer hina betri aðstöðu sína. Wells er náttúrufræðingur og skáld, eins og þessir tveir snillingar sem jeg nefndi, og var kennari hans hinn ágæti dýrafræðingur og rit-snillingur T. H. Huxley, afi þeirra Aldous og Leonards Huxley, sem nú eru frægir. Er hinn síðarnefndi dýrafræðingur og hefir ásamt skáldinu og syni hans G. P. Wells, ritað mikla bók um líffræði, sem heitir *The Outline of Biology*.

III.

Það sem laðaði mig að H. G. Wells, var hversu víðsýna hann var og langskýr, skáld gott og orðsnjall með ágætum; neytti

hann og hið besta hinnar miklu þekkingar sinnar í náttúrufræði. Bókin sem fyrst gerði hann fræg. Tímavjelin, hefði aldri eitthvað verið, ef jarðfræðin hefði ekki kennt höfundinum að líta mjög langt aftur í tímann og skilja hversu stórkostlegar breytingar höfðu á hundruðum árápúsunda og miljónum orðið á lífinu á jörðinni. Nú reyndi hann á svo gáfulegan hátt, að athygli vakti víða um lönd, að líta fram, og að vissu er það helstuframvinda og hún af mjög ferlegri tegund, sem hann lýsir. Jeg ætla ekki að fara að telja upp hin fjölmörgu rit Wells, aðeins geta þeirra, sem helst hafa haft þýðingu fyrir mig. Er þar fyrst að nefna stutta ritgerð um framtíð mannkynsins, sem kom í náttúrufræðitímaritinu „Nature“, og jeg tel með því besta sem Wells hefir ritað. Lýkur hann þar máli sínu eitthvað á þá leið, að maðurinn mun standa á jörðinni eins og fótstalla og teygja sig upp í stjörnumar, eða út á meðal stjarnanna; en þó sýna hin önnur rit höfundarins, að þarna er frestur um að ræða skáldlegt orðtæki en að því hafi fylgt nokkur hugsun um samband mannkyns vor við íbúa stjarnanna. Annað er, sem mér fannst sjerstök ástæða til að vera höfundinum þakklátur fyrir, er framtíðarlýsing hans sem er hann nefnir A modern Utopia og þar sem hann segir frá jarðstjörnu er sje í einhverju öðru sólhverfi, en þó gagulík vorri jörð

að öðru en því, að mannkynið þar sje miklu lengra komið. Er sú þó snildarverk mikið þó að hver nærri jafnust hún að stórkostlegum og nýstárlegum hugsunum við framtíðarlýsingu míns viðlega vinnar próf. Macmillan Browns, þá er hann nefnir Llanora eða Framfararæjuna, E Wells skáld meira, en heimspjallur ekki eins mikill og höfundur Framfararæjunnar. Þá er skálsagan Halastjörundagar, In the days of the Comet, þar sem þú heyrir að Wells hafi náð hámark sínu og líklega er óhætt að telja hana af allra bestu skáldögum sem til eru í bókmentum jarðs vorrar. Virðist mér það frásagnarvertr, að þó að jeg hafi eitt allfjárat ritgerðir um Wells hefur á ýmsum málum, þá hefi jeg eynri þeirra sjeð einmitt þessarar bestu bókar hans getið, og kemur þar, ef til vill fram, hversu gjarnnt mönnum er, að kunna einmitt ekki að meta það sem allra best er. Segir sagan frá því, er halastjarna rekst á jörð vora, og steypist þá yfir hana svo undursamleg lofttegund, að allir sofna fyrst; en er þeir vakna af þeim svefni, eru þeir orðnir að nýjum og betri mönnum, svo að nú tekst þeim með allsherjar samtökum og án þess að nokkrar óeirðir verði, nokkur sje meiddur eða drepinn eða nokkrum steypit af stóli, að skapa þetta sem vjer þráum svo mjög, viðumandi, framfarahæft mannfjelag. Verða þar á skömm

um tíma, þegar rjett er að öllu farið, hinar stórkostlegustu um-
batur. Er þessu öllu saman lýst af
hinni ágætustu snild, en Wells er
mjög glöggskygn á það, hversu
gott gæti verið að lifa og hversu
mikils er farið á mis þegar lífið
mistekst. Ef jeg man rjett, þá er
til stutt saga eftir Conan Doyle,
þar sem segir frá snöggum og
undursamlegum framförum mann-
kynsins, sem verða á mjög líkan
hátt og lýst er í Halastjörnusögu
Wells. Virðist mjer þetta mjög
eftirtektarvert, því að ólíklegt
verður að telja, þar sem um slíka
snillinga er að ræða, að annar-
hvor þeirra hafi hinn stælt. Miklu
fremur verður að líta á sögu
þessar sem tákni tímanna, telja
að þær sjeu til orðnar rfyfir hug-
boð ágættra skálda um þann skjóta
og mikla bata á högum mann-
kynsins, sem í vændum er — eða
gæti verið. Því að nú syrtir svo
að og heimskan má sín nú svo
mikils, að það er orðið hýsna erfitt
að halda í þá von, að nokkurn
tíma munj í sannleika vora fyrir
lífið á jörðu þessari. Framh.

Jeg hef þessa dagana verið
að lesa tvær bækur um menn, sem
jeg dáðist miklið að á æskuárum
mínum — og dáist að ein, þó að
jeg sjái nú miklu betur en áður
eðlilegar og óhjákvæmilegar tak-
markanir þeirra — Darwin og
T. H. Huxley. Bók Darwins um
uppruna tegundanna hafði meiri
áhrif á hugsunarhátt manna en
ef til vjll nokkur önnur bók, sem
út kom á öldinni sem leið, og T.
H. Huxley, hinn ágæti kemari H.
G. Wells, var einn af helstu stuð-
ningsmönnum Darwins. Ef til vill
verður það til þess að gera ein-
hverjum hægara fyrir um að
treysta því, sem jeg segi, ef jeg
gef þess, að jeg las bók Darwins
um uppruna tegundanna þegar
jeg var 17 ára, og hef altaf síð-
an haft mikinn áhuga á því máli,
eins og raunar er sjálfsagt fyrir
jarðfræðing og þá einum þann,
sem jafnframt hefir áhuga á því,
sem kallað hefir verið heimspeki
(filosofí). Náttúrufræðingurinn
Hingston, sem ritað hefir bókina
um Darwin, vekur athygli á
fráfaraleysi framvindukenning-
arinnar frá því á dögum braut-
ryðjendaanna, og segir, að þar sje
stórra nýrra hugsana þörf, ef vel
eigi að vera. Mjer þykir ekki ó-
líklegt, að ef ritgerðir mínar væru
ekki eftir Íslending, heldur út-
lendan mann, þá mundu íslenskir
hærdómsmenn hafa veitt því eft-
irtekt, að einmitt í þeim ritgerð-

um er að finna þær hugsanir, sem þarf til þess að koma framvindu-kenningunni (evólútionismanum) fullkomlega á framfærið. Jeg hefi bent á fullnægjandi skýringu á uppruna lífsins hjer á jörðinni og eining á markmiðið, sem reynt er að stefna að, á þann hátt, að ekki verður ofast um, að það er rjett. Og jeg býst við, að ef menn lesa erindi sem próf. Julian Huxley, sonarsonur hins fræga samherja Darwins, flutti um framvindikeninguna á þingi vísindaframfarafjelagsins breska s.l. haust, þá muni þeir sjá, hverju mikil þörf er á að gera sjer ljóst, að framvindustefnurnar eru tvær, önnur sú, sem jeg hefi með grísku orði nefnt Dysexelixis, en á íslensku helstefna, og hin sem jeg nefni diixelixis eða lífstefnu, þar sem rjett er stefnt, og öll framvinda er til hins fullkomnara og betra, eða söm framför. Þegar jeg var farinn að átta mig á þessu, sá jeg, að eigi einungis hafði hjer á jörðu verið um sannefnda helstefnusögu að ræða, heldur einnig, að nú var komið að þeim tíma- mótum, að aldrei höfðu önnur eins verið í sögu jarðlífsins, og að hætturnar, sem yfir vofðu, mundu fara svo stórkostlega vaxandi, að allar horfur væru á fullkomnum ósigri fyrir lífið hjer á jörðu, ef ekki tækist, og það inn- au skamms, að breyta framvindunni frá helstefnu til lífstefnu. Sá jeg að mikils mundi við þurfa,

ef mál mitt ætti að fá nokkurn framgang, og þótti þungt fyrir. Koma mjer þá í hug að snúa mjer til H. G. Wells um liðveislu, vissi jeg að mikið mundi um hann muna, svo náttúrufróður sem hann var og ágætur ritshillingur og átti lesendur og aðdáendur víðsvegar um allan hinu læsa heina. Það var þó varla síður skáldsins sjálfs vegna, sem jeg hafði í hyggju að snúa mjer til hans, vildi jer lauma honum þannig, hvað þekur hans höfðu verið mjer nikils virði, að fá hann til að gerast meðeigandi í þýðingarmiklum hugsumum og uppgötvanum. Var mjer þetta því ríkara í hug, sem mjer virtist

Wells vera kominn nokkuð út af sinni fyrri leið, og ekki til bóta.

Settist jeg nú við að skrifa skáldinu, í þeim tilgangi að skýra fyrir honum mál mitt. En þegar komnar voru 24 síður, kom mjer nokkuð í hug, sem raunar er skiljanlegt og afsakanlegt, að jeg skyldi ekki muna eftir þegar í stað. Jeg sá fram á, að Wells mundi alls ekki bera við að lesa svona langt brjef, hætti jeg því við að senda ritgerð þessa, en skrifaði í þess stað stutt. Og fjekk jeg að vísu svar, en enga liðveislu. Þess má geta Wells til afsökunar, að það er mjög líklegt og eðlilegt, að honum hafi virst sem jeg væri suúinn til dulrænu og hættur að treysta á vísindalega undirstöðu lífsskoðunar.

og er það þó misskilningur. Wells trúir ekki á það, að maðurinn lifi þótt hann deyri, og þegar menn aðgæta sögu þekkingarinnar og hugleiða hve mjög ódauðleikakemningar hinna ýmsu trúarbragða hafa verið tengdar hugmyndum um heimin, sem náttúrufræðin hefir ótvíræðlega sýnt að eru mjög rangar, þá mun þeim verða skiljanlegt, að vísindalega mentuðum mönnum er erfitt í þessum efnum. Skrítin virðist mjer sú hugmynd Wells, að það sje nokkurskonar vítavörð eiginirni að óska sjer framlífs, og fæ jeg með engu móti sjeð, að það sje á nokkurn hátt vítavörðara að óska sjer lífs og framfara um þúsundir og miljónir ára eða óendanlega, heldur en um nokkra áratugi. Þess er þó rjett að geta, að nokkurskonar óbeinlínis stuðning veitti Wells mjer með því, að einmitt um það leyti, sem jeg fór að reyna til að vekja eftirtekt á því, hversu nauðsynlegt er að vita um lífið á stjörnunum og ná sambandi við það, samdi hann sögu, sem heitir „In the country of the Blind“, Í landi hinna sjónlausu. Segir þar frá sjáandi manni, sem kemur þangað, sem allir eru sjónlausir, og er hann atlar að fara að fræða þá um sól og stjörnur, þá verður hann af því óvinsæll og er talinn fávísari maður en aðrir og jafnvel staðlegur. Má líta á sögu þessa

sem hvöt til þess að snúast ekki illa við uppgötvunum, sem miða til að auka mjög stórkostlega skilning þeirra á heiminum og tilverunni.

Betur heldur en H. G. Wells reyndist mjer himn ágæti landfræðingur próf. Macmillan Brown, höfundur einnar af merkilegustu bókum, sem ritaðar hafa verið, sögunnar um Framfaraeyna. Það var af hvötum M. B., sem próf. Arnold Wall ritaði langa grein og merkilega um bók mína Nýal í sennilega besta blaðið, sem kemur út á suðurhveli jarðarinnar: heitir greinin „A Thinker in Thule“, íslenskur heimspekingur, og vakti hún nokkra eftirtekt, en þó ekki svo dygði. Nýja Sjáland er langt í burtu, og minn virðulegi vinur próf. Macmillan Brown, háaldraður orðinn. Og menn eru því miður, þar sem helstefnan ræður, svo sljóir gagnvart saunleikanum. Sagði ekki Jesús þessi eftirtektarverðu orð: Einmitt af því að jeg segi yður sannleikann, trúið þjer mjer ekki.

V.

Það er óhætt að segja, að eng-ir menn hafa hjer á jörðu verið eins hataðir eða sætt verri með-ferð en ýmsir þeir sem mestan hug höfðu á því að leita sam-leikans og einmitt þau samindi höfðu fundið sem sjerstaklega horfðu til að koma mankyinu á rjetta leið og bata hag þess. Í þessu efni hefir þó á síðari öldum mjög mikið lagast, einsog kunn-ugt er. En þó er það sannast að segja, að ennþá lifir í þeim kol-um, og hefi jeg fengið að finna það talsvert erfiðlega og mjög til tafar. Mætti um þetta rita langt mál og fróðlegt, þó að því sje hjer slept.

En taka vil jeg það fram, að jeg tel það sjálfsgæða skyldu hvers manns, sem með nokkrum sanni á að geta kallast vísinda-maður, að segja frá því sem hann byggur sig hafa fundið til þekk-iaarauka, og láta sjer ekki í augum vaxa, þó að ólíklegt kumi að þykja, eða einhver verði jafn-vel til þess að hata hann fyrir. Og jeg hefi þessvegna hiklaust sagt frá því sem jeg hefi talið mig finna, hvort sem það var í jarðfræði Íslands, eða öðru sem jeg hefi verið að fást við, jafnvel þó að það bryti mjög í bág við þær skoðanir sem áður voru til á þeim efnum. Svo margir góðir náttúrufraeðingar höfðu meiri eða minni stund lagt á jarðfræði Ís-lands, að það var allt annað en árennilegt, að þurfa að segja frá

því, að mjög verulegar hluti af þergi landsins hefði verið alger-lega misskilinn, og að langmestur hlutinn af menjum hins merkilega ísaldatímabils hefði verið alger-legar ókunnur. En nú eru þó merkir jarðfræðingar, innlendir og útlendir, farnir að taka undir þetta af miklum drengskap og auka þar við, og þó jeg ekki annað en nefna nöfnin Jóhannes Áskelsson, Pálmi Hannesson, dr. Niels Nielsen og dr. Noe Nygaard. Má búast við miklum og merki-legum framförum í jarðfræði Ís-lands, þegar á næstu árum, ef vel gengur. Um framhald annara rannsókna, sem jeg hóf 1902, fá-einnum árunum seinna en jarðfræði-rannsóknir mínar, horfir ekki eins vel. Og þó hefi jeg á fullkomlega eins vísindalegan hátt fundið, að samband mamma í svefni við íbúa annara stjarna, á sjer stað, og er eins eðlilegt (normalt) einsog t. d. samband líkama vors við týri (súrefni) lofthvölsins. Og hjer með erum vjer nú að komast að framtíðinni, því að þetta sem jeg veik að, mun reynast hið mesta rannsóknarefni framtíðarinnar, samnefnd alda-kiftauppgötvun, og með því að fullkomna sam-bandnið við íbúa stjarnanna, mun verða auðið að skygnast fram í tímann mjög miklu betur en nú, og nota þá vitneskju, sem þannig fæst, til að afstýra því sem til ills horfir. Jeg hefi fundið, nátt-úrulögmál það er jeg nefni stilli-

lögmal (Law of determinants, eða ef til vill öllu betur Law of epítrope) og kemur það fram m. a. í því, að drammar manna fara mjög eftir abstríum annara á þá. En stilliáhrif þessi eru þó miklu viðtakari. Hinn skapandi kraftur í alheimi, leitast alstaðar við að láta hið ófullkomnara njóta góðs af því sem fullkomnara er, og koma á sambandi þar á milli. Og þannig er einnig leitast við að koma lífinu hjer á jörðu í samband við stjörnur, þar sem lífið er lengra komið. En aldaskifti verða á hverri mannlífsjardstjörnu þegar mannkynið þar uppgötvar sjálft þetta samband og fer að gera hinar nauðsýnlegu ráðstafanir til þess að það komist í rjett horf. Og er þar nú einmitt mjög um stilliáhrif að ræða. Heimskulegt hugarfar og breytni, og niðingsverk, smá og stór, miða til sambands við illa staði, og fer þá jafnan ilt versnandi. Og á hinn veginn þar sem vel er. En þó dugar ekki til fulls fyr en sú þekking vinst sem jeg veik á, því að þá verða aldaskifti og gagngerð breyting á lífi þess hnattar. Ekkert leiðir eins til illra sambanda og alls þess ófarnaðar sem þau hafa í för með sjer, einsog ef þeim sannindum, sem til aldaskiftanna miða, er illa tekið og þau jafnvel troðin niður. Og hið ískyggilega ástand, sem nú ræður hjer á jörðu, á sína dýpstu rót að

rekja til þess, að það er einmitt þetta sem á sjer stað nú hjer hjá oss. Jafnvel sumarleysi slíkt sem vjer eigum nú við að búa hjerna á Íslandi í sólmánuði sjálfum, mundi ekki eiga sjer stað, ef ljós samleikans fengi að skína. Undir því er framtíð jarðar vorrar komin, frammar öllu öðru, hvort aldaskiftasannindin verða þegin og ávöxtuð, eða troðin niður einsog nú virðast helst horfur á. En ef svo illa fer, þá er auðvelt að segja hvernig framtíð mundi af því leiða. Nefni jeg aðeins það sem oss er næst. Ástandið hjer á landi mundi, eftir fáeina áratugi, vera orðið verra en var í þeirri ógurlegu óáran, sem gekk hjer yfir fyrir aldamótin 1800, og ísleska þjóðin mundi með öllu verða liðin undir lok eigi síðar en á næsta öld. Hinsvegar er þýsna skemtilegt að hugsa sjer hvernig íslesk framtíð mun verða, ef samleikurinn nær að sigra. Og emþá er ekki ástæða til að sleppa allri von um að svo kunní að fara. Furðulegt næsta er fyrir oss, sem á elliár erum komnir, að sjá hvernig þjóðin hefir á þessum síðustu áratugum, þegar ástæður til að lifa fóru batnandi, sótt aftur í hið forna horf um vöxt og fríðleik og annað afgerfi. Og með óbyggjandi vissu má segja það fyrir, að í þessa átt mun verða emþá ghesilegra framhald ef oss auðnast að vinna bug á helstefna-

ummi. Tíðarfarsbreytingin sem nú er að hefjast og hefir þó gengið nokkuð skrykkjótt, mun takast, uns svo fer, að engin sumur um alla jörð verða skemtilegri en íslensk. Og mörg íslensk nöfu, bæði karla og kvenna, munu skína víða um lönd, sem þeirra er til gagns og gleði hafi orðið, eigi einungis sinni eigin þjóð, heldur fjölmörgum öðrum.

Og það mun verða lýðum ljóst, að þessi litla þjóð er það sem engin þjóð hefir verið áður og að það var ekki af neinni tilviljun, heldur að vilja guðanna, sem valið lið af Norðurlöndum fór að byggja þetta land, sem nálega hefir verið óbyggilegt þegar tíðarfarsbreytingin varð mest niðurávið, svo að það var aðeins með hinum mestu naumindum, sem þannig varð bjargað því sem ekki mátti undir lok liða, ef ekki átti tilraunin til að sigra helstefnuna að mistakast með öllu á þessari jörð.

Eftir að ritgerð þessi var sam-
in, hefi jeg sjeð bókina Íscelands

great Inheritance, London 1937, þar sem stóratæður og víðföruð Breti, Adam Rutherford, heldur því fram af himni undursamlegustu andagift, að íslensku þjóðinni, svo lítil sem hún er, sje stórmerkilegt hlutverk atlað í sögu alls mannkyns og þar sem höfundurinn einmitt tekur það fram, að það sje greinilegt, að guðleg forsjón hafi haft ákveðinn tilgang með byggingu Íslands. Jeg síðar segja nánar frá þessari langmerkilegustu bók sem nokkur útlendingur hefir um Ísland rit-
að.¹⁾ Rutherford virðist mega telja andlegan frænda Williams Morris, hins ágæta skálds og Íslandsvin-
ar, og er það hinn miklu bresku þjóð til hins mesta sóma, að þar skuli geta verið til menn sem af svo ótrúlegri djúpsæi og skarp-
skygni hafa kunnað að meta þýð-
ingu einnar hinnar minstu smá-
þjóðar.

Helgi Pjeturss.

¹⁾ Sbr. greinar í „Fálkanum“ 2. okt. og 23. okt. og í „Vísir“ 5. okt.